

בשמלה אדומה ובמדים

דבנה יורעאלי

מנחם השווה בין נשים ששירתו בצבא ובין נשים שלא שירתו. אני ביקשתי להשוות בין נשים לבין גברים.

הצבא משמר את אי השוויון המיני

לשירות הצבאי של נשים יש גם צדדים אפלים. תרבות המאצ'ו של הצבא מטפחת ומפיצה את המיתוס של העליונות הגברית והתלות הנשית. המפגשים היומיומיים בין נשים לגברים משחורים פעמים רבות את חלוקת העבודה המסורתית, שלפיה גברים הם בעלי הסמכות, הם אלה שעושים

מה היא השפעת הצבא על מעמד הנשים בישראל, שאלתי כיתה של סטודנטים לתואר ראשון באוניברסיטת בראילן. מנחם, עובד משרד הביטחון, מיהר לענות: "צה"ל הוא חוד החנית, שפילס דרך לפני נשים ופתח לפנין את האפשרות לעסוק בעיסוקים גבריים. צה"ל נאמן אותן בעבודות שלא יכלו להתאמן בהן בשום מקום אחר." סטודנטית אחת קפצה על רגליה והשיבה לו מלחמה. הכיתה ידעה מראש את נושא השיעור, והסטודנטים באו מוכנים להגן על דעותיהם. מנחם דיבר בלהט. הוא פתח בהתנגנות, כמי שמצפה ממני, מורתו הפמיניסטית, שאמתח ביקורת על הצבא. אני מתרשמת שדעתו של מנחם היא הדעה המקובלת בציבור. בשיחותי בנושא "נשים בצבא", המשתתפים, ובייחוד גברים, מדגישים את ההודמנויות שהצבא פותח בפני נשים.

הייתי מרחיקה לכת וטוענת אף שהצבא, יותר מכל מוסד אחר, תורם לחיזוק חוסר השוויון המיני בישראל ולהנצחתו. ולא משום שהוא מפלה יותר, אלא שבגלל מיקומו הדומיננטי בתרבות ובחברה בישראל, השפעתו חשובה יותר מזו של כל מוסד אחר

בכלל, ישראלים מתגאים בעובדה שישראל היא המדינה היחידה בעולם שבה נהוג שירות חובה גם לנשים. בעיניהם מעיד הדבר שהשגנו רמה גבוהה של שוויון בין המינים. מיתוס זה מופץ באמצעי התקשורת. כולנו מכירים את "תמונות הסוכנות" של חיילות - תמיד יפות וחטובות, מקרינות צירוף של רוח, ביטחון והחלטיות - צועדות עם הרובה תלוי על שכמן, או מלמדות עברית לחיילים עולים. המסר המכוון הוא, שנשים בישראל שותפות מלאות ושוות. מנחם צדק בהערכתו. נשים שניצלו היטב את ההודמנויות שניתנו להן לקבל הכשרה מקצועית או תפקידים אתראיים הרוויחו הרבה מאוד. ממחקר שערכו הסוציולוגיות בלום ובריינסקי (1985) עולה, שלנשים ששירתו בצבא יש דימוי עצמי חיובי יותר והאוריינטציה שלהן להישגים גבוהה יותר מאלה שלא שירתו.

את העבודה החשובה באמת, והנשים הן "עור כנגדו". במובן זה, השירות הצבאי של הנשים תורם להנצחת חוסר השוויון המיני.

הייתי מרחיקה לכת וטוענת אף שהצבא, יותר מכל מוסד אחר, תורם לחיזוק חוסר השוויון המיני בישראל ולהנצחתו; לא משום שהוא מפלה יותר, אלא שבגלל מיקומו הדומיננטי בתרבות ובחברה בישראל, השפעתו חשובה יותר מזו של כל מוסד אחר.

החדירה של הצבא לכל תחומי החיים האזרחיים, הן במובן החומרי והן במובן הסמלי, גדולה בישראל יותר מכל מדינה אחרת. על הקשר הסמלי בין השירות בצה"ל ובין התרומה לעם אפשר ללמוד מדרישתם של קבוצת חברי כנסת, שיותר להם לשרת במילואים. הקבוצה טענה, שהיתר כזה ישפר את תדמיתה של הכנסת בעיני הציבור ("הארץ" 1.24.89). לצבא תפקיד נכבד בעיצוב מה שנתפס, הן חיובי והן שלילי, גם מעבר לחיי הצבא.

בהרצאה שניתנה לאחרונה לפני סגל המחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטת בר אילן, הצביע פרופ' משה ליסק (חתן פרס ישראל לשנת 1992)

אבל מנחם ענה על השאלה הלא נכונה. השאלה המשמעותית מבחינת מעמד האישה בחברה איננה האם נשים יכולות להרוויח באופן אישי מן השירות הצבאי, אלא מה היא תרומתו של השירות הצבאי לרמת השוויון בין גברים לנשים בישראל.

על השפעתו העצומה של הצבא, כאחד המאפיינים הייחודיים ביחסים בין הצבא ובין החברה בישראל. לטענתו, צה"ל הוא גורם עיקרי במדינה בייצור ביטחוני, בהערכת המודיעין הלאומית (ולא רק הצבאית), בתחום החינוך, התקשורת וההתיישבות. בתקופה מסוימת רבע מכוח העבודה בישראל קיבל את משכורתו ממשדד הביטחון. ועוד: בין קציני הצבא והאליטות של הפוליטיקה, התרבות, הניהול, האקדמיה, ואפילו הבוהמה של התיאטרון, פרושה רשת קשרים מסועפת, ועמדה גבוהה בצבא פותחת דלתות לתפקידים בכירים בהרבה תחומים אחרים, במשק כניסת קצין בכיר אחד לתוך מערכת סוללת דרך לקצינים נוספים. לדוגמה: כותרת של מאמר בעיתון "העיר" (16.9.88): "אחד יותר מאשר במטכ"ל". וכותרת המשנה: "22 קצינים בכירים במילואים (כולם גברים) מכהנים בתפקידים בכירים בעירייה. להט אלוף במילואים] בוחר את רובם..."

בתרומתו של הצבא לאי השוויון המיני קשה להתמודד יותר מבתרומתם של תחומי חיים אחרים, משום שההפליה נתפסת כלגיטימית יותר. בעולם שהתפקידים של גברים ונשים בו מובנים מאליהם, קשה יותר להבחין באי-השוויון. וכאשר

יש משימה מיוחדת כאמרות. למרות זאת אשה היא לא רק אם אלא אישיות בעלת זכויות משלה, וכזאת היא רשאית ליהנות מאותן זכויות ומאותן חובות כשל הגבר... אין לנו כל כוונה להכניס נשים לקרב, למרות שאיש אינו יכול לקבוע בביטחון שלא נותקף וניאלץ להילחם על חייו, ולכן אל לנו לפסול מראש את השירות של כל איש ואשה. אבל החוק דנן עוסק במצבי שלום, ואנחנו רוצים לתת לנשים את האימון הצבאי הבסיסי ביותר."

כמות האימונים שנשים מקבלות בפועל משתנה מתקופה לתקופה על פי צרכי של צה"ל. התפיסה הבסיסית, שהנשים בצה"ל משניות וממלאות תפקידים נחותים, אינה משתנה.

הצבא הוא ביחו של הזכר

המין הביולוגי הוא הגורם המכריע בקריירה של אדם בצה"ל. גברים ונשים מגויסים על פי סטנדרטים שונים, ולתקופות שונות. הם מועדים ליחידות שונות, ונשלחים לתכניות אימונים שונות. איכות התפקוד שלהם נמדדת בקריטריונים שונים, והם מנותבים למסלולי קריירה שונים. הוא והיא רואים שבאופן כללי, בכל תחום פעילות בצבא, הגבר הוא שמחליט, נותן את הפקודה ומאייש את התפקידים הסמכותיים והמנהיגותיים. שניהם רואים שבאופן כללי, בכל תחום פעילות בצבא, אין נשים מעורבות בתהליך עשיית ההחלטות. גם סמכותן של הנשים המתפקדות בתפקידים בכירים מוגבלת בדרך כלל

המין הביולוגי הוא הגורם המכריע בקריירה של אדם בצה"ל. גברים ונשים מגויסים על פי סטנדרטים שונים, ולתקופות שונות. הם מיועדים ליחידות שונות, ונשלחים לתכניות אימונים שונות. איכות התפקוד שלהם נמדדת בקריטריונים שונים, והם מנותבים למסלולי קריירה שונים

לעולם נפרד ומיוחד לנשים. שניהם יודעים, שאם הוא מוכשר ושאפתן הוא יכול להתקדם מעלה בהיררכיה עד לעמדות הגבוהות ביותר. היא יודעת (וגם הוא יודע), שללא קשר לכשרונה ולשאפתנותה, ההודמניות שלה מוגבלות.

עם סיום שירות החובה עוד גדל הפער בין קשריהם של גברים לקשריהן של נשים עם הצבא: הגברים ממשיכים לשרת במילואים, ואילו תפקידן של הנשים בצבא מסתיים (מלבד המעטות שמצטרפות לצבא הקבע).

לפני נשים המבקשות טפס בסולם הדרגות בצה"ל עומד למכשול הטיעון, ש"ניסיון בשטח" הוא תנאי מוקדם הכרחי. למחסום הזה השלכות רחבות ביותר. פירושו שנשים אינן יכולות להגיע לעמדות בכירות ואינן זכאיות ליהנות מכל הגמולים האחרים הנלווים לעמדות אלה מבחינה של יוקרה, כוח והטבות כלכליות, הן במשך השירות הצבאי והן אחריו. בעיני הציבור, השירות בתפקיד קרבי מקנה לאדם זכות להערכה

אי השוויון "מתגלה", התגובה העממית ביותר היא להכחיש ולטעון שזאת אינה אפליה אלא הטבע: מבחינה ביולוגית מלחמה והגנה הן פעילויות שמתאימות לגברים, ואין מה לעשות. ככל הנראה יש מידה של תקפות לטיעון הזה. אבל הוא מסעה בפשטנותו. שכן אילו נחשב השוויון המיני לאינטרס לאומי, כשם שאינטרס לאומי הוא שהצבא יהיה צבא אורחים, וכשם שאינטרס לאומי הוא שהצבא יקלוט עולים, היו דברים רבים שאפשר לעשותם כדי לקדם את השוויון בין המינים. אבל ליעוד זה עדיפות נמוכה מאוד בסדר היום הצבאי, ואולי משום כך, גם הציבורי. תפקידן המשני של נשים בצבא נולד כבר עם ייסודו של צה"ל. בוויכוח שנערך בכנסת על חוק הביטחון (1951) טען בן-גוריון, שחשוב שנשים ישתתפו בכוחות הביטחון, אבל חשוב יותר שיתרמו למדינה את התרומה המיוחדת להן בתפקידן כאמהות. "בבואנו לדון במיקומן נשים, על שני גורמים להילקח בחשבון. ראשית, לנשים

מיזחדת. לדוגמה: בסקר על עמדות פוליטיות שערך מכון ון ליר (1987) בקרב מדגם מייצג של ישראלים יהודים גילאי 18-15, התבקשו המשיבים לציין איזו קבוצה, מתוך 14, זכאית לכבוד הגדול ביותר. 48.7% מן המשיבים היו סבורים שיחס מרבי של כבוד מגיע לחייל הקרבי, ורק 5.9% היו סבורים כך לגבי חייל ג'ובניק. הטיעון של ניסיון בשטח משמש גם במקרים שאינו רלוונטי, להצדיק קידום של גברים גם במקרים שכישוריהם המקצועיים טובים פחות משל מועמדות נשים, ומאחר שרק גברים מאיישים את התפקידים הבכירים, רק גברים מגורדים וקובעים את כללי המשחק. זהו משחק שגם נשים משתתפות בו, אבל כמעט בלי שום סמכות להשפיע על תנאי השתתפותן. לא פעם גילו לי קצינים, שיש עמדות בכירות מסוימות הסגורות בפני נשים, אף על פי שהניסיון בשטח אינו תנאי הכרחי לביצוען, ויש דרכים המאפשרות להן לרכוש ניסיון בשטח ולאייש אותן.

תרבות המאצי'

התרבות הגברית השולטת בצה"ל מאמצת ומפיצה את מיתוס העליונות הגברית ותלותן של הנשים בגברים. מבחינה זו אין היא תורמת לשחרור האשה, כי אם לשימור אי השוויון בין המינים ברמה הבסיסית והמהותית ביותר של התודעה האנושית.

תרבות הצבא היא תרבות אנדרוצנטרית ביותר (אנדרו = גבר, אדם). רק גברים יכולים לשאת את הסמלים המקודשים של חיי צבא. כל הגיבורים של צה"ל

הם גברים. אף תפקיד לגיבורה בדרמה הזאת. לא מתוך זדון, חלילה, אלא מתוך תפיסה שצבא פירדשו גברים.

החייל האידיאלי הוא התגלמות הוכריות: חזק, קשוח ואמיץ. הבדלי מין סטראוטיפיים מודגשים, בייתוד אלה המתקבצים סביב כוח ושליטה. "להיות גבר" בשורה התחתונה פירושו "להיות שונה מאשה". כלומר, להיות שונה ככל האפשר ממה שהתרבות הפופולרית מאפיינת את הנשים. להיות גבר פירושו גם להיות "יותר מאשה", וזאת בשני מובנים: להיות מסוגל לעשות דברים שאשה אינה מסוגלת לעשות, ולהיות בעל כוח וסמכות יותר ממנה. המובן הראשון מאשר, ככל הנראה, את זכאותם של הגברים לאחרון.

אחת הטקטיקות באסטרטגיית הגיוס של הצבא, היא פניה לתשוקתו של הנער "להיות גבר". כאשר נשים נכנסות לתפקיד, שקודם לכן היה גברי, הן מאיימות על הסטאטוס של תפקיד זה ועל כוח המשיכה שלו. אחרי הכל, איזה מין

תפקיד גברי הוא, אם אשה יכולה לעשותו לא פחות טובו לא פעם יש לקצינים ולחיילים גם יחד אינטרס ממשי, לעתים לא מדעת, שנשים תיכשלנה בתפקידים טכניים. החיילים חרדים לתדמיתם הגברית. הקצינים חרדים לסטאטוס הגבוה של יחידתם.

האופי הגברי של תרבות הצבא בא לידי ביטוי בסרטים ישראליים ובשירי הלהקות הצבאיות. בתרגיל בקורס על נשים וגברים בחברה ניתחו הסטודנטים בכיתתי את שירי הנח"ל. בניתוח השיר "בשמלה אדומה ושתי צמות" מצאתי מטאפורה הולמת לגישת התרבות הצבאית אל האשה. השיר מתאר ילדה קטנה בשמלה אדומה, מסורקת למשעי בשתי צמות, שעמדה בתמימות ושאלה "למהזי" השיר ממשיך ומתאר את התעבות, החל מהרגע שנשאלה השאלה הזאת: כל הרי הגעש וכל הסערות, כל הנמרים וכל האריות, כל התותחים וכל החיילים, כל הגדולים וכל החכמים, עמדו חזרוי פנים ולא מצאו תשובה. "מה שכל כך מפתיע פה, וגורם לחיוורון", כתבו הסטודנטים, "הוא שהילדה הקטנה הזאת לא מתנהגת על פי הציפיות. במקום להיות יפה ולשתוק, היא פותחת את פיה לפתע ושואלת

האם ייתכן שדרישת הנשים לשוויון אמיתי בצבא היא בבחינת איום ממשי, על התרבות הגברית ועל הגברים בכלל, בדרך עמוקה ולא-מודעת? באיזו מידה נפוצה בישראל התחושה, שהצבא הוא המאחז האחרון של הגברים, הסגור בפני נשים. הן כבר חדרו לכל תחום אחר של הפעילויות הגבריות

שאלה. לא מספיק לה שהיא לבושה שמלה נאה ומסורקת בקפידה, היא גם רוצה לדעת. וכנראה זה מה ששיגע את כולם."

האם ייתכן שדרישת הנשים לשוויון אמיתי בצבא היא בבחינת איום ממשי, על התרבות הגברית ועל הגברים בכלל, בדרך עמוקה ולא-מודעת? יש לי רק ראיות מודמנות. קצינה בכירה תיארה את הימים הראשונים שלה בפו"מ כאשה היחידה באותו מחזור: "במשך הימים הראשונים הגברים החזיקו מעמד בגבורה ולא דיברו אתי. גם חברי הטובים לא דיברו אתי. הם כעסו על היותי שם. פלשתי לטריטוריה שלהם. אחרי כמה ימים, שבמהלכם נזדרתי לא לאיים על אף אחד מהם בכל דרך שהיא, הקרת נשבר והם קיבלו אותי לבסוף כאדם." אני תוהה לפעמים, באיזו מידה נפוצה בישראל התחושה, שהביע סטודנט בדיון כיתתי על גברים ונשים בישראל: "הצבא הוא המאחז האחרון של הגברים, הסגור בפני נשים. הן כבר חדרו לכל תחום אחר של

